

Shahid Bahonar
University of Kerman

The Relation between Time and Work Performance in Phlavi Guidbooks

Mousa Mahmoudzahi

Department of Persian language and literature, Velayat University, Iranshahr, Iran. E-mail: m.mahmoudzahi@velayat.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received 2024 January 30
Received in revised form 2025
March 9
Accepted 2025 June 22
Published online 2025
December 22

Keywords:

*Ancient Iran,
Pahlavi Texts,
Pahlavi Maxims,
Time, Work*

ABSTRACT

Purpose: ‘Time’ is one of the most influential phenomena in the existence which along with place, is a container for performing works in the world. In old Iranians’ ideology, time itself had a doctrine called Zervanism that predestination was considered one of its basic categories. There is much debate about the original origin of Zervanism, but Mehrdad Bahar believes that it originated in Western Asia, where it later found its way into Iranian and Indian mythology. Regardless of the debate about the origin of Zoroastrianism and how it entered Iranian mythology, the impact of time on the intellectual culture of Sasanian-era Iran is clearly evident in the religious and providential-practical advices of some religious men and scholars. The effect of time is clearly found in the religious and practical maxims of clergymen and sages in the cultural ideology in the Sassanid era. As the effect of time is not so bold in other genres as it is in the maxim genre of that era.

Method and Research: this article studies the phenomenon of time in a descriptive method using library sources with an approach to the relation between time and work performance in Phlavi Guidbooks.

Findings and Conclusions: The results show that the guidance counsellors in admonition to their addresses, have spoken about the importance and effect of time in work performance from the eternal to the final times and their medial periods like millennium, year, season, night and day sections, hour. In some cases, the factors and the results of performing or avoiding certain works are also mentioned. In addition, elements of Zervani thought, which is more deterministic, are seen alongside Zoroastrian elements, which are more authoritative, in the relationship between time and work in the Guidbooks.

Cite this article: Mahmoudzahi, Mousa. (2025). The Relation between Time and Work Performance in Phlavi Guidbooks. *Journal of Iranian Studies*, 24 (48), 425-442. <http://10.22103/jis.2025.22885.2576>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jis.2025.22885.2576>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Theoretical Background

In old Iranian thoughts, there was a doctrine called “Zervanism” according to which things would happen at a predetermined time. In Zoroastrian literature, including Pahlavi texts, two types of time are mentioned: one is infinite time, and the other is a limited time of 12 thousand years in the infinite time. The battle between Ormazd and Ahriman takes place in the limited time (Amoozgar, 2022: 38). Mazdapur (2015: 486) points out that the god of time had an abstract and insignificant position in the Avesta, but later in Pahlavi texts he was elevated to the lofty position of creator and originator of existence.

Limited time itself includes a continuum of smaller time units such as century, year, season, month, night, day, which are units for work performances. Pahlavi admonition literature shows the relationship between time and work performance better than any other literary genre. According to Mohammadi Malayeri (2005: 259), Iranians have been fond of moral and admonition sayings since ancient times, especially during the Sassanid period, and have included them in their admonition literature. Cereti (2016: 157), referring to Shaked’s opinion in the Encyclopedia Iranica, places Pahlavi admonition texts in two categories: religious and practical-experimental. In some admonition texts, advice is given on the relationship between time and work performance in all times, and in others in specific time units. For example, in the text of Dinkard VI, the trace of time is evident from the day when the destiny of every phenomenon, including man, is determined, until the last day and the day of reconstruction. (Mirfakhraei, 2014: 250). But in a text such as the advice of Azarbad Marspandan to his son, it is recommended in detail what should be done and what should be avoided in thirty days of a month (Pahlavi Texts, 2012: 82-83).

Research Objectives and Questions

The article pursues the following two main objectives: 1- To understand what works the advisors recommended to the advised in the Pahlavi agauidbooks in specific time units. 2- To understand how time was managed in doing things at certain points in Iranian history, with an emphasis on the Sassanid era. Following the aforementioned objectives, the article seeks to answer the following two questions: 1- How are the time units related to work performances presented in Pahlavi Guidebooks? 2- What are the themes emphasized in the relationship between time and work performances in Pahlavi Guidebooks?

Hypotheses

The article is based on the following two hypotheses: 1- The relationship between time and work performance in Pahlavi admonition texts is a meaningful relationship. 2- From the perspective of the advisors, for the happiness and salvation of the advised, this relationship must be managed wisely throughout lifetime.

Data collection

The data were extracted and classified in a library form from the list of Pahlavi admonition sources introduced by Ahmad Tafazzoli (2008: 181-196), focusing on the relationship between time and work performance, respectively, based on the time units of always, every moment, never, year, month, day and night, night, day, part of a day and night, general or specific time, hastening, and delaying.

Discussion

The themes emphasized in the article have been analyzed and examined in a descriptive manner in the following five themes: 1- *Creation*: As the wheel of time begins to move, the foundation of the Ahuric and Demonic creation is formed, and it is with the passage of time

that Ahura finally triumphs over Ahriman. 2- *Destiny*: The role of destiny in the success or failure of doing things is relatively prominent. 3- *Duality with reward and punishment*: The advice to do good deeds and avoid bad deeds is a colorful and recurring theme in the admonition texts that comes with reward or punishment. For example, as a result of good deeds, a person's life is blessed even in this world, and as a result of bad deeds, the blessing disappears from his life. 4- *Instability of life*: It is recommended that the short and unstable life of the world should not be spent carelessly and that one should believe in the renewed body, the judgment day, and the end of the world. 5- *Reconstruction*: to create a new world, time will once again start moving and the reconstruction will occur, which is the last stage of time activity.

Conclusions

The findings show that Iranians have long been aware of the effect of time on work performances. It meant that work performances in infinite time does not make sense and time should be limited to smaller units such as centuries, years, days, and hours. Therefore, Iranian advisors have found it necessary to remind their audience of the effect and importance of time from the beginning of creation to the end of time and the renewed body and the reconstruction.

The theme of Pahlavi Guidebooks is formed by the ideas of Zoroastrianism, which to some extent reflects the effects of components of Zervanism thought such as "fatalism". Given the dominance of Zoroastrian thought in the guidebooks, it is obvious that a doctrine such as the "dualism of the divine and demonic world" is prominent in them. Finally, no stage of creation, development, evolution, end, reconstruction, and connection of this world to the higher world, the role and influence of time has not been forgotten.

ارتباط زمان و انجام کار در اندرزنامه‌های پهلوی

موسی محمودزهی

دانشیار، عضو هیأت علمی فرهنگ و زبان‌های باستانی ایران، گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه ولایت، ایرانشهر، ایران. رایانامه: m.mahmoudzehi@velayat.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	زمینه/ هدف: «زمان» یکی از تأثیرگذارترین پدیده‌های هستی است که در کنار مکان، ظرفی برای انجام کارها در جهان است. در اندیشه ایرانیان باستان، زمان خود آیینی به نام «زروانیسم» داشت که تقدیرگرایی یکی از مقوله‌های پایه‌ای آن به حساب می‌آمد. در باره خاستگاه اولیه زروانیسم بحث فراوان است، اما مهرداد بهار خاستگاه آن را آسیای غربی می‌داند که در ادوار بعد به اساطیر ایرانی و هندی راه یافته است. فارغ از بحث خاستگاه زروانیسم و چگونگی ورود آن به اساطیر ایرانی، اثر زمان در فرهنگ اندیشگانی ایران دوره ساسانی در اندرزهای دینی و حکمی - عملی بعضی از دین‌مردان و دانایان به خوبی پیداست.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۲۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۰۱ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱	روش / رویکرد: از آنجا که اثر زمان در هیچ کدام از دیگر انواع ادبی آن دوره به اندازه نوع اندرزی پُرننگ نیست، این مقاله پدیده زمان را با روشی توصیفی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای از منظر رابطه زمان و انجام کار در متون اندرزی پهلوی مورد بررسی قرار داده است.
کلیدواژه‌ها: زروان، متون پهلوی، اندرزنامه‌های پهلوی، زمان، کار.	یافته‌ها/ نتایج: نتایج نشان می‌دهد که اندرزگویان خطاب به اندرزشوندگان، در خصوص اهمیت و تأثیر زمان در انجام کارها، از زمان ازلی تا زمان فرجامین و دوره‌های میانی آن‌ها مانند هزاره، سال، فصل، ماه، اوقات شبانه‌روز، ساعت، ... سخن به میان آورده‌اند. در مواردی به دلایل یا نتایج انجام کارها یا پرهیز از انجام آن‌ها نیز اشاره شده است. به علاوه، مؤلفه‌هایی از اندیشه زروانی که بیشتر جنبه جبرگرایی دارد، در کنار مؤلفه‌های زردشتی که بیشتر جنبه اختیارگرایی دارد، به صورت توأمان در رابطه زمان و انجام کار در اندرزنامه‌ها دیده می‌شود.

استناد: محمودزهی، موسی (۱۴۰۴). ارتباط زمان و انجام کار در اندرزنامه‌های پهلوی. *مجله مطالعات ایرانی*، ۲۴ (۴۸)، ۴۲۲-۴۲۵.

<http://doi.org/10.22103/jis.2025.22885.2576>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسأله

نشان «زمان» در فرهنگ اندیشگانی ایرانیان باستان به روشنی پیداست. آن‌ها در کنار آیین‌های دیگر، به آیینی به نام «زُروان/ زمان» باور داشتند که براساس آن، کارها در ظرف «تقدیر» رقم می‌خورد و در زمان مقدر به وقوع می‌پیوست. مطابق یکی از متون شناخته‌شده فارسی میانه به نام *بندَه‌شِس*، «زمان» از هر دو آفرینش، آفرینش هر مزد و نیز آن اهریمن، نیرومندتر است. زمان از نیک‌یابندگان یابنده‌تر است، زمان از آگاهان آگاهتر است، چنان‌که داوری به زمان توان کردن. به زمان است که خانمان برافکنده شود. اگر تقدیر باشد، در زمان آراسته فراز شکسته شود (دادگی، ۱۴۰۰: ۳۶).

جلوه زُروان/ زمان در *اوستا* و متون پهلوی تا حدی با یکدیگر متفاوت است. در قدیم‌ترین بخش *اوستا*، یعنی گاهان، از ایزد زروان نام برده نشده است، ولی از بخش‌هایی از گاهان برداشت‌هایی زروانی به عمل آمده است که تا حدی محل اختلاف پژوهشگران است. در اوستای جدید تنها در وندیداد از این ایزد نام برده شده و در یسنی متأخر و در برخی از دعا‌های خرده *اوستا* از زروان ستایش به عمل آمده است (مزدایور، ۱۳۹۴: ۴۷۷-۴۷۸). در بخشی از ادبیات زردشتی که در زمره متون پهلوی جای می‌گیرد، از دو نوع زمان سخن به میان می‌آید: یکی زمان ازلی و ابدی یا زمان بیکران و دیگری زمان کرانه‌مند ۱۲ هزارساله در میان زمان بیکران، که طی آن نبرد اورمزد و اهریمن روی می‌دهد (آموزگار، ۱۴۰۱: ۳۸).

در اندرنامه‌های پهلوی، زمان کرانه‌مند ۱۲ هزار ساله، خود پیوستاری از واحدهای زمانی خُردتر مانند هزاره، سده، سال، فصل، ماه، شبانه‌روز، کسری از شب یا روز (پنج‌گاه یا سه‌پاس شبانه‌روز) را دربرمی‌گیرد که واحدهایی برای انجام کار هستند. ادبیات اندرزی پهلوی نمود این واحدهای زمانی خُردتر را در ارتباط با انجام کار، بهتر از هر نوع ادبی نشان می‌دهد. به اعتقاد محمدی ملایری (۱۳۸۴: ۲۵۹)، ایرانیان از دوران باستان و به‌خصوص در دوره ساسانیان دلبستگی به سخنان اخلاقی و حکمی داشته‌اند که آن‌ها را در ادبیات اندرزی خود جای داده‌اند. تفضلی (۱۳۷۸: ۱۸۱-۱۹۶)، فهرست اندرنامه‌های پهلوی را به شرح زیر برشمرده است:

کتاب ششم دینکرد، اندرزه‌های آذرباد مارسپندان، یادگار بزرگمهر، اندرز اوشنر دانا، اندرز دانایان به مزدیسنان، اندرز خسرو قبادان، اندرز پوریوتکیشان، اندرز دستوران به بهدینان، اندرز بهزاد فرخ پیروز، خیم و خرد فرخ مرد، پنج خیم روحانیان، داروی خرسندی، خویشکاری ریدگان، رساله روزها، اندرز خوبی کنم به شما کودکان، اندرنامه‌های کوچک، آراء دین به مزدیسنان، دادستان مینوی خرد.

از نظر محتوی، اندرنامه‌ها در دو دسته مذهبی و غیر مذهبی جای می‌گیرند که البته نمی‌توان مرز دقیقی بین آن‌ها ترسیم کرد. به نظر چرتی (۱۳۹۵: ۱۵۷)، تفکیک و گروه‌بندی اندرنامه‌ها مشکل و تا حدی سلیقه‌ای است زیرا از سویی به متون آموزنده گرایش می‌یابند و از سوی دیگر، به گونه‌ای که پایه ادبیات دینی هستند. چرتی در اشاره به نظر شاکد در *دانشنامه ایرانیکا* می‌گوید: متون شامل اندرزه‌های مذهبی و اندرزه‌های عملی و تجربی است (همانجا).

در بعضی از این متون، به رابطهٔ زمان و انجام کار در تمام زمان‌ها، و در بعضی دیگر در واحدهای زمانی خاصی اندرز داده شده است. برای نمونه، در متن دینکرد ششم، ردّ زمان از روزی که تقدیر هر پدیده و از جمله انسان رقم می‌خورد، تا فرجامین روز (= آخرالزمان) و فرشکرد (= زمان بازسازی جهان) به صورت زیر پیداست:

«خویشکاری هر کسی انجام دادن این چهار کار است: فرشکرد، آفرینش آفریدگان، رستاخیز و تن‌پسین» (میرفخرایی، ۱۳۹۳: ۲۵۰). اما در متنی مانند *اندرز آذرباد مارسپندان* به پرسش، با جزئیات توصیه شده است که در سی روز یک ماه چه کارهایی را باید انجام داد و از انجام چه کارهایی باید پرهیز کرد.

با توجه به مقدمات یاد شده، این مقاله به دنبال پاسخ به پرسش‌های زیر است:

۱- واحدهای زمانی به چه صورت در متون اندرزی پهلوی به کار رفته‌اند؟ ۲- مضامین مورد تأکید در ارتباط با زمان و انجام کار در اندرزنامه‌های پهلوی کدامند؟

پژوهش در باب «زمان» در این اندرزنامه‌ها حداقل از سه جهت اهمیت دارد: ۱- ایرانیان باستان از دیرباز پدیدهٔ مهمی مانند زمان را در فرهنگ اندیشگانی خود وارد کرده و در مورد آن نظریه‌پردازی کرده‌اند. ۲- تقریباً در هیچ کجای دیگر از متون فارسی میانه پدیدهٔ زمان به اندازهٔ اندرزنامه‌های پهلوی دیده نشده است. ۳- صاحب‌نظری مانند احمد تفضلی بر این باور است که اندیشه‌های بومی ایرانی در این اندرزنامه‌ها جای گرفته‌اند و نفوذ عقاید خارجی در آن‌ها کمتر دیده می‌شود (۱۳۷۸: ۲۰۱).

۱-۲. پیشینهٔ پژوهش

اندرزنامه‌های پهلوی، هم به صورت کلی و هم به صورت جزئی، از جهات مختلف مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند؛ آن‌چنان‌که دشوار است بتوان براساس ترتیب خاصی به پیشینهٔ مطالعات در بارهٔ این اندرزنامه‌ها پرداخت. اما تا آنجا که نگارنده اطلاع دارد، تا کنون پژوهشی تخصصی منبسط با «ارتباط زمان و انجام کار در اندرزنامه‌ها» انجام نگرفته است. با این حال، از نزدیکترین پژوهش‌هایی که به موضوع این مقاله مرتبط هستند، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

احمد تفضلی در کتاب «تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام» (۱۳۷۸)، در صفحات ۱۸۱-۱۹۶، به طور نسبتاً مفصل به توضیح مضامین هر یک از اندرزنامه‌های پهلوی و به منابع مرتبط با آن‌ها در ادبیات بعد از اسلام پرداخته است.

حمید کاویانی پویا (۱۳۸۹)، در مقاله‌ای با عنوان «جبر و اختیار در ایران باستان» به جایگاه این مقولهٔ فلسفی در نگرش ایرانیان باستان، به ویژه در بحث فرّه ایزدی، و تأثیر زروانیت در اندیشه و مذهب ایرانیان باستان پرداخته است.

سید سعیدرضا منتظری (۱۳۸۹)، در مقاله‌ای با عنوان «زروان در گذر تاریخ»، ضمن بررسی وجه تسمیه و صفات زروان به حضور زروان در تاریخ ایران از زمان مادها تا سده‌های نخستین اسلامی پرداخته است.

سید سعیدرضا منتظری و محمدرضا نظری (۱۳۹۲)، در مقاله‌ای با عنوان «رهیافتی به اخلاق فضیلت در دینکرد ششم» اندرزه‌های پهلوی را از منظر فلسفه اخلاق مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه رسیده‌اند که «ثنویت» در اخلاق فضیلت به نحو چشمگیری مؤثر بوده است.

مهشید میرفخرایی در کتاب «بررسی دینکرد ششم» (۱۳۹۳)، ضمن اشاره‌ای مختصر به اندرنامه‌نویسی در دوران ساسانی، به طور مفصل این بزرگترین اندرنامه پهلوی را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار داده است.

کتایون مزدپور (۱۳۹۴) در کتابی با عنوان *ادیان و مذاهب در ایران باستان*، منابع موجود در باره زروانیگری، منشأ و زمان پیدایش زروانیگری و چگونگی تبدیل تثلیث اهورامزدا-سپندمنو- اهریمن به تثلیث زروان-هورامزدا-اهریمن، زروان در ادیان مختلف و بحث جبر و اختیار را مورد بحث قرار داده است.

حمید کاویانی پویا و زهرا پیله‌وریان (۱۳۹۵) در مقاله‌ای تأثیر زروانیسم بر اندیشه ایرانی و دین مزدیسنی و بازتاب این تأثیر در متون دینی ایرانی میانه و به‌ویژه اندرنامه‌های پهلوی را مورد بررسی قرار داده‌اند.

عباس آذرانداز (۱۳۹۸)، سه اندرنامه منظوم «اندرز بهزاد فرخ پیروز»، «خیم و خرد فرخ‌مرد»، و اندرنامه‌ای با مضمون ناپایداری دنیا را از نظر زبانشناختی، ادبی و فکری بررسی کرده است.

مرجان کیوانپور (۱۴۰۰)، در مقاله‌ای به بازنمایی تاریخ اساطیری کیش زروانی با دید کیهان‌شناختی براساس سه متن فارسی میانه به نام‌های بُندهش، گزیده‌های زادسپرم و مینوی خرد پرداخته است.

۳-۱. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش به کمک داده‌های مکتوب از منابع اندرزی پهلوی با روشی تحلیلی-توصیفی انجام شده است.

۴-۱. یافته‌ها و نتایج پژوهش

یافته‌ها از نظر نوع واحدهای زمانی و مضامین مورد تأکید در دو مقوله مورد بررسی قرار می‌گیرند. مقوله نوع واحدهای زمانی در قالب قیده‌های زمان به صورت جمله، عبارت، نشان ترتیب زمانی، نشان بازه‌های زمانی، نشان تداوم و تکرار و تقسیم زمان به واحدهای کوچکتر استوار است. مضامین مورد تأکید آفرینش، تقدیر، ثنویت، پاداش و کیفر، ناپایداری جهان، رستاخیز و تن‌پسین و فرشکرد را دربرمی‌گیرد. نتایج بیانگر آن است که ایرانیان پدیده زمان را با رویکرد تقدیرگرایی در فرهنگ اندیشگانی خود وارد کرده‌اند، و در زمان ساسانیان اندرز دهندگانی چون پادشاهان، وزیران، موبدان و دانایان به تصور این‌که قواعد رابطه زمان و انجام کار را دریافته‌اند، به اندرزدهی روی آورده‌اند.

۲. بحث و بررسی

زمان پای علوم مختلفی مانند فلسفه، اسطوره، دین، فیزیک، اجتماع، ادبیات و تاریخ را به سوی خود کشانده است. برای نمونه، سرکاراتی در قسمت مقدمه مترجم از کتاب «*اسطوره بازگشت جاودانه*» اثر میرچا الیاده، اسطوره‌شناس نامی رومانیایی می‌گوید:

«تأمل درباره زمان، اشتغال دائم ذهن میرچا الیاده است که هم در آثار تحقیقی او و هم در نوشته‌های ادبیش به صورت تمی تکرارشونده درآمده است، آنچنان که به قول یکی از منتقدان، زمان قهرمان اصلی همه نوشته‌های اوست» (الیاده،

۱۳۷۸: ۷). رد پای زمان در ادبیات ایران پیش و پس از اسلام به روشنی پیداست، از جمله در ادبیات فارسی میانه که بخشی از آن به نام «ادبیات پهلوی»^۱ موسوم است.

واژه «زمان» در ادبیات فارسی میانه به صورت‌های املائی و معانی متفاوت دیده می‌شود، از جمله به صورت‌های املائی زیر:

– *zamān* (MacKenzie, 1990: 98); *zamān/ jamān* (Nyberg, 1974: 227)

بهرام فره‌وشی (۱۳۵۸: ۲۸۲) صورت‌های املائی زیر را برای واژه «زمان» و معادل‌های معنایی آن آورده است:

– *zamān, zamun, žamān, jamān, damānak, damān, zīm; rōčkār, awām, āvām, ōvām, gās, gāh, brīn, jāvar*.

در متون واژه‌هایی مانند زمان ازلی، زمان اندک، زمان به زمان، زمان بهیژکی، زمان بیکرانه، زمان تمام، زمان دراز، زمان دور، زمان طولانی، زمان کرانه‌مند، زمان کرداری، زمان گلی، زمان کوتاه، زمان گذشته، زمانگی، زمان محدود، زمان مند(زماندار)، زمانه، زمانی نیز به کار رفته‌اند (همانجا).

صورت‌های متنوع واژه زمان نشان می‌دهد که بعضی از صورت‌ها مانند *zamān, zamun, žamān, jamān, damānak, damān, zīm; rōčkār, awām, āvām, ōvām, gās, gāh, brīn, jāvar* از یک ریشه‌اند، اما صورت‌هایی مانند *damānak, damān, jāvar* از آن ریشه نیستند و تنها از نظر معنایی در بافت جمله معنای «زمان» را پوشش می‌دهند.

۱-۲. داده‌های مرتبط با زمان و انجام کار در متون اندرزی

در این قسمت که پیکره اصلی واحدهای زمانی در اندرزنامه‌های پهلوی را نشان می‌دهد، واحدهای زمانی به ترتیب از «همیشه/ هرگاه/ هرزمان/ همواره/ هرلحظه» که نشان بزرگترین طول زمان تا «لحظه» که نشان کوچکترین طول زمان است، همراه با ارجاعاتی از این متون مطرح می‌شوند. به علاوه، مثال‌های واحدهای زمانی مرتبط با انجام کار در این قسمت به ترتیب از منابع زیر که در آن‌ها فقط نام کوتاه مرجع و شماره بند مورد نظر آورده شده است، استخراج شده‌اند: بررسی دینکرد ششم، گزارش مهشید میرفخرایی، صص. ۱۵۵-۲۵۰؛ *اندرز پوریوتکیشان*^۲، گزارش سعید عریان از متن‌های پهلوی، صص. ۶۶-۷۰؛ *اندرز آذرباد مارسپندان*^۳ به پسرش و سخنی چند از *آذرباد مارسپندان*، گزارش سعید عریان از متن‌های پهلوی، به ترتیب در صفحات ۷۷-۸۴ و ۱۴۷-۱۵۲؛ *اندرز آذرباد مارسپندان* به *هاوشتش* (= مریدش)، گزارش محمود طاووسی، صص. ۶۳-۷۰؛ *اندرز اوشنر دانا*، ترجمه ابراهیم میرزای ناظر^۴، صص. ۱۱-۵۱؛ *اندرز دانایان به مزدیسنان*، گزارش سعید عریان از متن‌های پهلوی، صص. ۷۱-۷۳؛ *اندرز دستوران به بهدینان*، گزارش سعید عریان از متن‌های پهلوی، صص. ۱۳۱-۱۳۳؛ *پنج خیم روحانیان*، گزارش سعید عریان از متن‌های پهلوی، صص. ۱۳۷-۱۳۸؛ *داروی خرسندی*، گزارش سعید عریان از متن‌های پهلوی، صص. ۶۴ و ۱۳۵؛ *آراء دین به مزدیسنان*، گزارش محسن نظری فارسانی از هفت متن کوتاه پهلوی، صص. ۱۳۴-۱۳۸؛ *دادستان مینوی خرد*، گزارش احمد تفضلی، صص. ۷۱-۲۰.

۱-۲-۱. همیشه/ هرگاه/ هرزمان/ همواره/ هرلحظه

یادآوری نیکی بهشت و بدی دوزخ (دینکرد/ ۱۶)، انجام کار مطابق دین (دینکرد/ ۳۴)، رفتن یک گام به استقبال دین (دینکرد/ ۶۱)، با باور به این گفته به هیربدستان رفتن: هستی ایزدان و نیستی دیوان (دینکرد/ ۹۸)، تشخیص درستی یا نادرستی خواست خود و رفتن به طرف درستی و دوری کردن از نادرستی (دینکرد/ ۱۳۶)، فرجام گیتی را در یاد داشتن (دینکرد/ ۱۹۹)، اطاعت از فرمان حاکم (دینکرد/ ۲۲۲ و ۲۲۳)، اندیشه خود را کامل کردن و تن خود را مراقبت کردن (دینکرد/ ۲۵۰)، به مرجعیت گرفتن عقل (دینکرد/ ۲۵۲)، نیک اندیشیدن و گفتن و کردن (دینکرد/ ۲۹۰)، مطابق آیین پوریوتکیشان (مطابق عدالت) کار انجام دادن (دینکرد/ ب- ۱۵)، تکبر و غرور را از جهان دور کردن (دینکرد/ ب- ۱۶)، بُت‌پرستی را از جهان از میان بردن (دینکرد/ ب- ۲۰)، ستمگری را از جهان از میان بردن (دینکرد/ ب- ۴۵)، راز نبردن به بدگویان و زنان (دینکرد/ ب- ۴۸)، می خورده به جنگ و پیکار نرفتن (دینکرد/ پ- ۳)، در خواستن چیزها حریص نبودن (دینکرد/ پ- ۴۰)، مهردروچی نکردن (دینکرد/ پ- ۴۷)، نگرستن به تن خویش (دینکرد/ ت- ۶- الف)، خیم بد را شناختن (دینکرد/ ت- الف- ۷)، انجام کار به هنگام (دینکرد/ ت- الف- ۸)، تصور داشتن عمر کوتاه در حد سی سال (دینکرد/ ت- ۱۲)، در خانه گشاده داشتن (دینکرد/ ت- ۱۰)، به پرهیزگاری اندیشیدن (دینکرد/ ت- ۱۷)، رادی نمودن به ارزانیان و مستحقان (دینکرد/ ت- ۲۳)، با هوش و خرد به یکی از کارهای زیر نظر و توجه داشتن:

قانون و شگفتی ایزدان، خوبی نیکان، عیب خویش، سخن پوریوتکیشان، آسرونی، ارتشتاری، استریوشی یا صنعتگری (دینکرد/ ت- ۴۵- ر: ۱)؛ امید به یزدان داشتن (آذرباد به پسرش / ۹)؛ توجه به ۲۲ واژه (سخن، امر، موضوع) مانند سه نوع رادی، چهارم راستی، ... بیست و دوم یکرنگی (آذرباد به هاوشتش / ۶۳- ۶۵)؛ دوری از گناه و کوشیدن در نیکوکاری (مینوی خرد: پرسش ۱، بند ۸۸)، در یاد داشتن اورمزد به عنوان آفریدگار و اهریمن به عنوان نابودگر (مینوی خرد/ پرسش ۱- بند ۸۸). بی‌گمانی به هستی ایزدان و دین و روان و بهشت و حساب سدوش و رستاخیز و تن‌پسین (مینوی خرد/ بند ۷).

۲-۱-۲. هرگز (هیچ زمان)

نگسستن دوستی با ایزدان (دینکرد/ ۲۰)، برنگستن از ایزدان پس از شناخت ایزدان و روی نیاوردن به دیوان پس از شناخت دیوان (دینکرد/ ۹۵)، رها نکردن دوست چه در فراخی و چه در تنگدستی (دینکرد/ ۲۵۲)، وام نستاندن از مرد بدگهر و بدنژاد (آذرباد به پسرش / ۲۲).

۲-۱-۳- سال

فکر کردن به اینکه برای انجام امور گیتی هزار سال وقت است (دینکرد/ ۱۵۱).

۲-۱-۴- ماه

در طی سی روز ماه به ترتیب چه کارهایی را باید انجام داد و از انجام چه کارهایی باید پرهیز کرد: ۱- می خوردن و خرم بودن در هر مزدروز ۲- لباس و جامه نو پوشیدن در بهمن‌روز ۳- به آتشگاه رفتن در اردیبهشت‌روز ۴- شاد بودن در شهریورروز ۵- کار کردن بر روی زمین کشاورزی در سپندارمذروز ۶- جوی کندن در خردادروز ۷- درخت کاشتن در آرمردادروز ۸- استحمام کردن و موی و ناخن مرتب کردن در دی به آذرروز ۹- به سفر رفتن و نان

نپختن در آذرروز ۱۰- مراقبت کردن از آب و آلوده نکردن آن در آبان‌روز ۱۱- کودک را به دبیرستان فرستادن در خورروز ۱۲- می خوردن و تفریح کردن با دوستان و نعمت خواستن از ماه‌خدای در ماه‌روز ۱۳- آموختن تیراندازی و نبرد و سواری به کودک در تیرروز ۱۴- پرورش چارپایان مفید و آموزش شخم‌زنی به گاو در گوش‌روز ۱۵- استحمام کردن و موی و ناخن مرتب کردن و آب انگور گرفتن در دی به مهرروز ۱۶- به درگاه ایزد مهر ایستادن و شکایت و دادخواهی کردن در مهرروز^۵؛ ۱۷- از سروش پاک نعمت خواستن در سروش‌روز ۱۸- روزگار را سبک گرفتن و کار به نیکویی انجام دادن در رشن‌روز ۱۹- سوگند نخوردن و فروهر پاکان را ستودن در فروردین‌روز ۲۰- پی‌ریزی خانه و به رزم و کارزار رفتن در بهرام‌روز ۲۱- خواستگاری از زنان و کار و رامش کردن و نزد دادوران رفتن در رام‌روز ۲۲- کار تازه آغاز نکردن در بادروز ۲۳- هر کاری انجام دادن و همسر انتخاب کردن و موی و ناخن مرتب کردن و جامه نو پوشیدن در دی به دین‌روز ۲۴- از بین بردن موجودات مودی در دین‌روز ۲۵- چیز نو خریدن در آذرروز ۲۶- اسب و گاو و ستور به آمیزش بردن در آشتادروز ۲۷- به راه دور رفتن در آسمان‌روز ۲۸- دارو نخوردن در زامیادروز ۲۹- پوشاک نو دوختن و پوشیدن و همسر انتخاب کردن در مارسپندروز ۳۰- موی و ناخن مرتب کردن و همسر گزیدن در انیران‌روز^۶ (آزرباد به پسرش / ۸۲-۸۳)؛ کوشیدن برای رامش خویش، پسند نیکان و ستایش کرفه^۷ مُرد^۷ در ماه‌روز (اوشنر دانا / ۳۲)؛ انجمن مشاوره‌ای به خرد کردن، به درگاه شاه و دانایان رفتن، فرمانبرداران را اجازه حضور دادن، با دوستان و دانایان احوال‌پرسی کردن، عشق و دانش ورزیدن و به همه کار و امری پرداختن در بهمن‌روز (اندرزهای کوچک / ۱۳۵)، دارو و درمان را آمیختن و خوردن، انجمن و کار مربوط به روان کردن، اندیشه به مه‌دادستانی (= دادوری) انداختن، شاگردان را به یگانگی گماردن، پیوستن به سالاران و پادشاهان و انجام هر کار دیگر در اریبهشت‌روز(همانجا).

۲-۱-۵- شبانه‌روز

در انجام کارها امروز و فردا کردن برای فریب دیوان (دینکرد / ۸۹)، یک سوم شب و یک سوم روز را به هیربدستان رفتن و خرد آهلوان را پرسیدن؛ یک سوم روز و یک سوم شب را کشت و آبادانی کردن، و یک سوم روز و یک سوم شب را خوردن و آرامش و آسایش کردن (پوریوتکیشان / ۸)، نباید گوشت خوردن در خانه شخص در حال مرگ تا سه شبانه روز (دستوران به بهدینان: ۳۴ و ۳۵). شب و روز با اشتیاق خویشکاری خود را انجام دادن (پنج خیم روحانیان / ۶).

۲-۱-۶- شب

در افروختن آتش در یک سوم میان شب، در هر جایی که دیوان بسیاری به وسیله آن کشته می‌شوند، کوشا بودن (دینکرد / ۲۲۴).

۲-۱-۷- روز

هر روز سه بار به آتشکده رفتن (دینکرد / ۲۹۶-۳۰۱)، فکر کردن به اینکه برای انجام امور مینویی فقط یک روز وقت باقی مانده است (دینکرد / ۱۵۱). هر روز باید آمار تن و روان کردن (دینکرد / ت-۳)، هر روز سه بار نیایش خورشید کردن و خویشتن را به ایزدان سپردن و هستی و جاودانگی ایزدان، و نیستی و نابودی اهریمن و دیوان را

گفتن (دینکرد / ث-۳۱-پ)، هر روز دست کم سه بار خویشتن را آماردن (دینکرد / ث-۳۱-ث)، هر روز برای افزودن مهر و دوستی رنج بسیار بردن و مهر و دوستی را چندان افزودن که با آن بتوان هر دیوی را نابود کرد (دینکرد / ۲۴۲)، هر روز در همپرسی با نیکان کوشا بودن (دینکرد / ۲۹۴)، هر روز حداقل سه بار به خویشتن نگرستن که آیا با ایزدان هستم یا با دیوان (دینکرد / ۳۰۲)، هر روز باید این سه کار را انجام داد: ۱- دیو ناپاکی را از تن بیرون کرد ۲- به دین معترف شد ۳- کار ثواب انجام داد (دینکرد / ۳۱۷)؛ هر روز برای همپرسی به انجمن بهان رفتن (پوریوتکیشان / ۴۴)، هر روز سه بار به خانه آتشان رفتن و آتش را نیایش کردن (پوریوتکیشان / ۴۵)؛ هر روز برای همپرسی به انجمن بهان رفتن (آذرباد-سخنی چند / ۷۰)، هر روز سه بار باید به آتگاه رفتن و آتش را نیایش کردن (آذرباد-سخنی چند / ۷۲)؛ هر روز به نیروی ایزدان خورشید را نیایش کردن (دستوران به بهدینان / ۴)، هر روز سه بار، به مردگان گناهکار با بانگ بهشت از سوی امشاسپندان امیدواری دادن (دستوران به بهدینان / ۲۶)؛ هر روز خویشتن را آمار کردن (اندرزهای کوچک / ۵)؛ هر روز اورمزد را به آفریدگاری و اهریمن را به نابودی-سازی اندیشیدن و در یاد داشتن (مینوی خرد / ۸۹).

۲-۱-۸. بخشی از شبانه‌روز

هر روز وقت طلوع خورشید، سه بار خویشتن را به یزدان تسلیم کردن و هستی ایزدان و نیستی اهریمن و دیوان را اعلام کردن و برای گناهان توبه کردن و خویشتن را آماردن (دینکرد / ۲۲۷)؛ هر روز سه بار خورشید از قول هرمزد در سه وعده روز این فرمان‌ها را می‌دهد: ۱- در بامداد، در کار و کرفه کردن کوشا بودن ۲- در نیمروز، در زن خواستن و فرزند داشتن و دیگر خویشکاری‌ها کوشا بودن ۳- در بیگاه (غروب)، از گناهان توبه کردن (پوریوتکیشان / ۴۸-۵۱)؛ هر روز در بامداد بسیار زود، داروی خرسندی را در هاون شکیبایی ریخته و با هاون دسته نیایش بکوبند و با پر نیان توکل آک کنند و با کفچه پناه به یزدان، دو کفچه در دهان بگذارند و با آب بخورند و با بی‌گمانی خرسند شوند (داروی خرسندی / ۸)؛ هر روز در اوشبام، با گمیز گاو و آب طهارت کردن (دستوران به بهدینان / ۲)، پیش از برآمدن خورشید، به آتگاه رفتن و نیایش کردن (دستوران به بهدینان / ۳)؛ به اوشهنگاه برخاستن، آداب طهارت را انجام دادن، جامه پاک پوشیدن و گستی بستن، و با اندیشه و گفتار و عمل نیک برای روان طلب آهلایی کردن (داناایان به مزدیسنان / ۲)؛ هر روز سه بار برابر خورشید و مهر ایستادن، و به همین گونه ماه و آتش بهرام یا آتش آذر را بامداد و نیمروز و عصر، نماز و ستایش کردن و سپاسدار بودن (مینوی خرد / پرسش ۵۲ / ۳-۶).

۲-۱-۹. بازه زمانی به صورت خاص یا عام

بیشتر مراقبت کردن از آتش در این دو زمان: زمان بیگانه‌ی و زمان مناسب (دینکرد / ۴۵)، زدن خشم در زمان پادشاهی (قدرت) و زدن درد و رنج در زمان بی‌قدرتی (دینکرد / ث-۳۱-الف)، پشیمان و به توبه بودن شخص در تمام زندگی از هر گناه و تقصیر (دینکرد / ث-۳۱-ت)، ترجیح گر و کور و گنگ بودن در زمان‌های خاصی به خاطر آسیب نرسیدن به روان (دینکرد / ث-۳۴-پ)، چیز خواستن از دیگران فقط در زمان ناچاری (دینکرد / ۲۷۰)، دانستن زمان استفاده از ثروت و اندوختن آن (دینکرد / ۲۸۲)، باز نایستادن از کار ایزدی در زمانی که دیو کسی را به سوی خود می‌خواند (دینکرد / ۳۱۵)، نشان دادن شخص پرهیزگاری خود را در سه زمان بسیار خاص: ۱- کینه نورزیدن نسبت به کسی که بدی کرده باشد ۲- تقسیم کردن تنها وعده غذایی با دیگران وقتی که امید هیچ غذای بیشتری

نیست ۳- خودداری از کامروایی با زنی تنها در بیابان که سخت به کسی میل دارد (دینکرد/ ث-۳۱-چ)، دانستن هنگام و زمان (ساعت) انجام دادن کار نیک و پادافراه گناه با خرد ذاتی و اکتسابی (دینکرد/ ب-۱۱)، تن را به هنگام آمار به رامش و از گناه پاک داشتن و پرستش ایزدان را آموزه دینی تلقی کردن به هنگام ترس (دینکرد/ ۱۲۲)، نیفتادن در دام ارتداد در گذر زمان (دینکرد/ ۱۲۸)؛ دانستن تکالیف شرعی پیش از رسیدن به سن پانزده سالگی^۸ (پوریوتکیشان/ ۱)، آموختن آداب دینی به فرزند پیش از ۱۵ سالگی (پوریوتکیشان/ ۳۴)؛ خویوده برای تداوم خویشاوندی در مدت طولانی‌تر (آذرباد- سخنی چند/ ۱۱)؛ در درازنای زندگی با اهریمن و دیوان در ستیز بودن و در خویشکاری کوشا بودن (پنج خیم روحانیان/ ۶).

۲-۱-۱۰. تعجیل / تأخیر

دور کردن سه گناه بُت‌پرستی، تفرقه و نافرمانی، و شیون و زاری هر چه زودتر از جهان (دینکرد/ ۲۷۵)؛ گناهایی که مجازات به همراه دارند، حتی نباید به اندازه هاسری^۹ مورد غفلت قرار گیرند (آذرباد-سخنی چند/ ۷۵)؛ تأخیر نکردن در توبه از گناهان و دادن کفاره گناهان (پوریوتکیشان/ ۳۶).

قابل یادآوری است که در میان اندرزنامه‌ها، در متن «اندرز آباد مارسپندان به پسرش» بهترین نمونه ارتباط زمان و انجام کار به چشم می‌خورد؛ زیرا تنها در همین متن است که در ۳۰ روز ماه به تفکیک گفته شده است هر روز چه باید کرد و چه نباید کرد، و دلیل این باید و نبایدها هم تا حدی ذکر شده است. در متون دیگر هم گاهی دلایل انجام کارهای روزانه ذکر شده است. برای مثال، هر روز باید سه بار به آتشکده رفت؛ زیرا روزی سه بار امشاسپندان به آتشکده می‌آیند و ثواب و پرهیزکاری تقسیم می‌کنند (دینکرد/ ۲۹۶-۳۰۱).

۲-۲. یافته‌ها

با دقت در داده‌های فوق و با حذف موارد تکراری و یا مشابه، می‌توان یافته‌های تحقیق را از نظر نوع واحدهای زمانی و مضامین مورد تأکید در ارتباط با زمان و انجام کار در دو دسته مورد بررسی قرار داد.

۲-۲-۱. انواع قیدهای زمانی به کار رفته در اندرزنامه‌ها

۲-۲-۱-۱. قید زمان به صورت جمله ظاهر می‌شود، مانند: هر زمان که اهریمن کاری برای زیان اهورا مزدا انجام دهد، برای خودش ضرر و برای اهورامزدا سود دربردارد (دینکرد/ ۱۲). زمانی که کسی ایزد را شناخت، هرگز از ایزد برنگردد و زمانی که دیو را شناخت، از پس دیو نرود (دینکرد/ ۹۵).

۲-۲-۱-۲. قید زمان با عبارتهایی مانند «هر زمان، جاویدان زمان، همیشه و هرگاه، همواره و ...» ظاهر می‌شود، مانند: در هرگاه و زمان خویشتن را از گناه دور کردن به کار نیک کوشا بودن بهتر است (مینوی خرد/ بند ۸۸). در بسا موارد، هیچ کدام از قیدهایی که نشان «همیشه» باشند، در اندرز پیدا نیستند، اما از فحوای کلام می‌توان دریافت که آن اندرز برای «همیشه/ تمام زمان‌ها» است، مانند: پ- ۱- [همیشه] نباید خواسته و دارایی از گناه ساخت، چراکه تباه می‌شود (دینکرد/ ۲۲۰).

۲-۲-۱-۳. قید زمان به صورت عبارات زمانی مانند «زمانه فرخی، زمان تندرستی و جوانی، سی روز ماه به ترتیب از هرمزد تا انیران، زمان اوشهنگاه، داد پانزده سالگی، بامداد، نیمروز، بیگاه، پایان هزاره، لحظه رسیدن مرگ، سه هزاره هوشیدر و هوشیدرماه و سوشیانس» ظاهر می‌شود.

۲-۲-۱-۴. قید زمان با نشان ترتیب زمانی مانند «پس از درگذشت، پیش از پانزده سالگی، پیش از مرگ، پس از مرگ، پیش از برآمدن خورشید، پس از درگذشت فرجامین، پیش از فرا رسیدن استویهاد» ظاهر می‌شود.

۲-۲-۱-۵. قید زمان نشانگر یک بازه زمانی مانند «نه هزار زمستان (= نه هزار سال)، هزار سال، در درازای چهارصد سال، تا ظهور سوشیانس و تن‌پسین، در درازای صد سال، در درازای زندگی، زمان پُرگاهی خسرو قبادان، یک سوم روز و یک سوم شب، تا سه شب، چهل سال، به اندازه هاسر» است.

۲-۲-۱-۶. قید زمان نشانگر تداوم یا تکرار زمان مانند «هر روز، هر روز سه بار^۱، روز به روز، هر روز به اوشبام، شب و روز، هر روز در بامداد، بامدادان روز چهارم» است. برای مثال: هر روز با خویشتن آمار باید کرد که امروز چه سود و چه زیان، چه کرفه و چه گناه، و چند در راه نیکو رفته‌ام و چند در راه ناپسند (اندرزهای پیشینیان / ۵).

۲-۲-۱-۷. قید زمان با نشان تقسیم یک زمان بزرگتر به زمان‌های کوچکتر مانند «تقسیم یک ماه به سی روز با سی نام مختلف» ظاهر می‌شود. برای نمونه، خورروز (روز یازدهم هر ماه) کودک به دبیرستان کن تا دبیر و فرزانه باشد (آذرباد به پسرش / ۱۲۹).

۲-۲-۱-۸. قید زمان که ترتیب زمانی مانند «پیش، پس، نخست، دودیگر، سدیگر» را نشان می‌دهد. برای مثال: اندیشیدن به هزینه ساخت خانه پیش از ساختن خانه (آذرباد به پسرش / ۴۱).

۲-۲-۲. مضامین مورد تأکید در ارتباط با زمان و انجام کار

۲-۲-۲-۱. آفرینش: با به حرکت درآمدن چرخ زمان، بنیان آفرینش اهورایی و اهریمنی شکل می‌گیرد و با گذشت زمان است که سرانجام دوران فرمانروایی تجاوزکارانه اهرمن پایان می‌یابد. زمان هم از آفریدگان اورمزد و هم از آفریدگان اهریمن نیرومندتر است. مزداپور اشاره می‌کند که در اندیشه مزدیسنا، ایزد زمان ابتدا (در اوستا) موقعیت مجرد و کم‌اهمیتی داشته است، اما بعداً در متون پهلوی به جایگاه رفیع آفریننده و موجد هستی ارتقا یافته است (مزداپور، ۱۳۹۴: ۴۸۶).

۲-۲-۲-۲. تقدیر: تقدیر که یکی از پایه‌های اندیشه زروانی است، نقش آن در کامیابی و یا ناکامی انجام کارها از نگاه اندرزدندگان نمود نسبتاً برجسته‌ای دارد. برای نمونه: کسی که فرخی برایش مقدر شده است، هیچ کس و یا هیچ چیز نمی‌تواند فرخی را از او بگیرد (یادگار بزرگمهر / ۳). کاویانی پویا و پیلهوریان (۱۳۹۵: ۱۳۴) باور دارند که در ادبیات پهلوی زردشتی، زروان خدای زمان و تقدیر است، ولی عموماً در پله‌ای پایین‌تر از اورمزد جای دارد. به اعتقاد آن‌ها، زروانیسم «تقدیرگرایی» را به عنوان اصل اولیه و اساسی در خود داشت. با اینکه مزدیسنان (یسنا ۳/۳۱)

بیش از همه ادیان به «اختیار» در افعال آدمی باور داشتند، در نتیجه مجاورت با تفکر زروانی دچار تغییر در منش و گفتار و کردار خود شدند.

۲-۲-۲-۳. ثنویت: یکی از مضامین پُررنگ و پُر تکرار در متون اندرزی توصیه به انجام کار نیک و دوری از کار بد است، برای نمونه: فکر کردن به امور مینویی در برابر امور گیتی‌ای (دینکرد / ۱۵۱). با/یزد بودن یا با دیو بودن (دینکرد / ث-۲). به همین منظور، فرد در واحدهای زمانی مختلف به بازبینی در احوال خود و به انجام کارهایی مانند سپاسگزاری، فره‌مندی، مهربانی، آشتی خواهی، مهربانی، کامل اندیشی، یزدان‌شناسی، ایمان به مینو، دوستی با روان، اعتقاد به روز شمار، رستگاری روان، کوشش، و فضیلت تشویق می‌شود. از طرف دیگر، به پرهیز از انجام کارهایی مانند ناسپاسی، دشمنی، ناآشتی، بدخواهی، آزارسانی، پیمان‌شکنی، تکبر، یزدان‌ناشناسی، بی‌ایمانی به مینو، از دست دادن روان، بدآماری، بزهکاری، تنبلی، بی‌فضیلتی، ناخوشکاری، ناشکیبایی و درماندگی برای ناتوان‌سازی دنیای بدی توصیه می‌شود.

۲-۲-۲-۴. پاداش و کیفر: بسا موارد در اندرنامه‌ها به نتیجه کارها که در واحدهای زمانی خاص انجام می‌گیرند، در درازنای زندگی و یا پس از درگذشت شخص اشاره شده است. برای مثال، در نتیجه کارهای نیک است که در همین جهان به زندگی یک شخص برکت بخشیده می‌شود و یا برایش فرزند خوبی زاده می‌شود، و در نتیجه کارهای بد، برکت از زندگی شخص رخت برمی‌بندد و حتی نزدیکان به او بی‌اعتماد می‌شوند. در جهان پس از مرگ، گذشتن از پُل چینود و رفتن به بهشت یا دوزخ حاصل کارهای نیک و بد این جهان است.

۲-۲-۲-۵. ناپایداری جهان: در اندرنامه‌ها به موضوع ناپایداری جهان و به‌ویژه کوتاهی بازه زندگی انسان بسیار تأکید شده است. نیز به شخص یادآوری شده که زندگی کوتاه جهان را بی‌ملاحظه سپری نکند و بداند که با مرگ و روز حساب فاصله زیادی ندارد. برای نمونه: چه هر کس اندر زمان اگر صد سال هم زیست، سپس راهش به پُل (رستاخیز و پُل چینود) آمد (اندرز بهزاد فرخ پیروز/ بند ۱۹). کرفته‌اندیش باش و نه گناه‌اندیش، زیرا مردم تا جاویدان زمان در دنیا زنده نیستند (آذرباد به پسرش / ۲).

۲-۲-۲-۶. رستاخیز و تن‌پسین: با توجه به باور پایان جهان بعد از یک دوره ۱۲ هزار ساله در دین زردشتی، در اندرزاها به پدیده زنده شدن مردگان و یافتن کالبدی جدید به نام تن‌پسین به فراوانی اشاره شده است. این مرحله خود مقدماتی است برای مرحله‌ای دیگر که در آن رستاخیزیان پاداش و کیفر کارهای نیک و بد خود را دریافت می‌کنند و عمر جهان به‌سرمی‌رسد و جهان به آخرالزمان پیوند می‌خورد. برای خلق جهانی جدید، بار دیگر زمان به حرکت درمی‌آید و جهانی جدید فرسُگرد (بازسازی) می‌شود.

۲-۲-۲-۷. فرسُگرد: مطابق اندرنامه‌ها، آخرین مرحله کُنش زمان، بازسازی جهان جدیدی است که به دنبال پایان یافتن جهان پیشین به وجود می‌آید. در مورد جهان بازسازی‌شده، بهرامی (۱۳۸۸: ۱۰۰-۱۰۱) می‌گوید: زندگی در جهان بازسازی‌شده صورت مادی دارد. این جهان پس از پالودگی به جهانی آرمانی بدل می‌گردد که بدون از دست دادن جنبه‌های مادی، به جهان برین مینو نزدیک می‌شود.

۳. نتیجه

نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد که ایرانیان تأثیر پدیده «زمان» را خیلی پیشتر از نوشتن متون اندرزی پهلوی به فرهنگ اندیشگانی خود راه داده‌اند. آن‌ها این پدیده را در مکتبی به نام زروانیسم (ایزد زمان) که یا خود آن را یافته‌اند و یا آن را از فرهنگ اساطیری سرزمین دیگری گرفته‌اند، با رویکرد تقدیرگرایی در آفرینش، هستی و سرانجام مخلوقات مؤثر دانسته‌اند. از طرف دیگر، به بیکرانگی و کرانه‌مندی زمان و رابطه آن در انجام کارها هم اشراف داشته‌اند؛ بدین معنی که انجام کار در زمان بیکرانه معنا نمی‌یابد و برای انجام کار، زمان باید کرانه‌مند باشد و به واحدهای زمانی مانند هزاره، سال، فصل، شبانه‌روز، ساعت و مانند آن محدود گردد.

در دوره ساسانیان و دو سه قرن اولیه اسلامی، اندرزهندگان مانند پادشاهان، وزیران، موبدان، و دانایان ایرانی به تصور اینکه قواعد پدیده مهم و مؤثر زمان را به خوبی از طولانی‌ترین زمان تا کوتاهترین زمان دریافته‌اند، لازم دانسته‌اند اثر و اهمیت زمان را به مخاطبان یادآوری کنند. به علاوه، آن‌ها نقش زمان را از آغاز آفرینش تا آخرالزمان و تن پسین و فرشکرد یادآور شده‌اند که می‌توان گفت در هیچ کدام از منابع دیگر در آن عصر، به اندازه اندرنامه‌ها به این پدیده کلیدی توجه نشده است. اندرزهندگان به گمان خود، به زبان امروزی زمان را مدیریت کرده، و راه هدایتی به مخاطبان نشان داده‌اند که باعث آرامش، خوشنودی، خرسندی و رستگاری آنان گردد.

می‌دانیم که درونمایه اندرزه‌های پهلوی را اندیشه‌های دین زردشتی تشکیل می‌دهد. با احتمال فراوان در اثر مجاوت و همزیستی درازمدت اندیشه زروانی با دین زردشتی است که تا حدی اثر مؤلفه‌هایی از اندیشه زروانی مانند «تقدیرگرایی» در باورهای زردشتیان و به دنبال آن در متون اندرزی دیده می‌شود. باید دانست که اثر دیگر مؤلفه‌های زروانی مانند قربانی - اگر رادی‌ها و نذورات را استثنا کنیم - نقش اجرام کیهانی در سرنوشت انسان و یا زن‌ستیزی در اندرنامه‌ها به هیچ وجه شاخص نیست. به عبارت دیگر، می‌توان گفت اندرزه‌ها یک رویکرد غالباً زردشتی را نمایندگی می‌کنند. با توجه به غلبه اندیشه زردشتی‌گری، بدیهی است که آموزه‌های دینی و اخلاقی آن‌ها بر اصل «ثنویت جهان اهورایی و اهریمنی» تأکید داشته باشد. به طور کلی در این اندرزه‌ها تأکید شده است که برای حفظ اعتدال در زندگی این دنیا و رستگاری در دنیای دیگر، باید به دنیای نیک اهورایی وارد شد و از دنیای بد اهریمنی فاصله گرفت.

در نهایت، از محتوی اندرنامه‌ها برمی‌آید که در هیچ مرحله‌ای از آفرینش، تکوین، تکامل، پایان، بازسازی و اتصال این جهان به جهان برین مینو، نقش و تأثیر زمان فراموش نشده است. این شخص خردمند است که به تمام جوانب زمان، از زمان ازلی و ابدی تا زمانه کرانه‌مند، توجه دارد و زمان را به خوبی در توانمندسازی نیکی و ناتوان‌سازی بدی به کار می‌گیرد و یا به اصطلاح امروزی مدیریت می‌کند.

یادداشت‌ها

^۱- تفضلی از همین نام در کتاب «تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام»، چاپ ۱۳۷۸، صفحه ۱۱۱، استفاده کرده است.

^۲- این متن اندرزی به «پندنامه زردشت» نیز معروف است.

^۳- بزرگ مؤید دوران شاپور دوم ساسانی بود.

^۴- برای توضیح مختصری در باره «اوشنر دانا»، نک. (میرزای‌ناظر، ۱۳۷۳: ۴-۵).

^۵- در روز شانزدهم ماه مهر، به مناسبت پیروزی فریدون بر ضحاک، جشن مهرگان برگزار می‌شود (بهرامی، ۱۳۸۸: ۴۲).

- ۶- می‌دانیم که در فرهنگ گاهشماری ایرانی دوره ساسانی هر یک از ۳۰ روز یک ماه نام مخصوصی داشت. در کتاب «آذرباد مهرسپندان، اثر رهام اشه و شهین سراج، در بحثی تحت نام «روزنامه»، صص. ۸۷-۸۸، ارتباط زمان با انجام کار در سی روز ماه ذکر شده است.
- ۷- در اندرز آذرباد مارسپندان به پسرش، آذرباد گفت: ماه‌روز می‌خور و با دوستان تفریح کن و از ماه‌خدای آیت خواه.
- ۸- پانزده سالگی سن آرمانی در فرهنگ دینی زردشتی است.
- ۹- برای آگاهی از اندازه «هاسر» به عنوان یک واحد زمانی، نک. (آموزگار، ۱۳۹۶: ۱۶۳-۱۶۵).
- ۱۰- هر روز و هر روز سه بار، در چندین متن آمده است.

منابع

- آذرانداز، عباس (۱۳۹۸)، سه اندرزنامه منظوم دوره ساسانی به زبان پهلوی. پژوهشنامه تمدن ایرانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر، سال اول، شماره اول، صص. ۲۱-۱.
- اشه، رهام و شهین سراج (۱۳۷۹)، آذرباد مهرسپندان، فروهر، تهران.
- الیاده، میرچا (۱۳۷۸)، اسطوره بازگشت جاودانه، ترجمه بهمن سرکاراتی، نقره، تهران.
- آموزگار، ژاله (۱۳۹۶)، «اشاره به کوچک‌ترین واحد زمانی و نمونه‌ای نادر از سنجش زمان در کتاب هفتم دینکرد»، در: از گذشته‌های ایران، معین، تهران، صص. ۱۶۳-۱۶۸.
- آموزگار، ژاله (۱۴۰۱)، تاریخ اساطیری ایران، چاپ بیست و یکم، سمت، تهران.
- بهرامی، عسکر (۱۳۸۸)، تاریخ اساطیری ایران، ققنوس، تهران.
- تفضلی، احمد (۱۳۷۸)، تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام، چاپ سوم، سخن، تهران.
- تفضلی، احمد (۱۳۹۷)، مینوی خرد، چاپ ششم، به کوشش ژاله آموزگار، توس، تهران.
- چرتی، کارلوج (۱۳۹۵)، ادبیات پهلوی، فرزانه، تهران.
- دادگی، فرنیغ (۱۴۰۰)، بندهش، گزارش مهرداد بهار، توس، تهران.
- سید سعیدرضا منتظری و محمدرضا نظری، ۱۳۹۲، «رهیافتی به اخلاق فضیلت در دینکرد ششم»، در: پژوهش‌های ایران‌شناسی، سال ۳، شماره ۲، صص. ۱۱۳-۱۳۱.
- طاووسی، محمود (۱۳۷۵)، «اندرز آذرباد مارسپندان»، پژوهشنامه بخش زبان‌شناسی، دانشگاه شیراز، شماره‌های ۲-۴، صص. ۶۱-۷۸.
- فروهوشی، بهرام (۱۳۵۸)، فرهنگ فارسی به پهلوی، دانشگاه تهران، تهران.
- کاویانی پویا، حمید (۱۳۸۹)، «جبر و اختیار در ایران باستان»، نامه تاریخ‌پژوهان، سال ۶، شماره ۲۱، صص. ۱۱۶-۱۳۳.
- کاویانی پویا، حمید و پیله‌وریان، زهرا (۱۳۹۵)، «بررسی فلسفه زروان در تفکرات دینی بر پایه اندرزهای پهلوی»، مجله مطالعات ایرانی، سال ۱۶، شماره ۳۰، صص. ۱۳۳-۱۵۳.
- کیوانپور، مرجان (۱۴۰۰)، «نگاهی به فلسفه و اسطوره زروان و بررسی کیهان‌شناخت زروانی براساس سه متن پهلوی بندهش، گزیده‌های زاداسپرم و مینوی خرد، پژوهش‌نامه فرهنگ و زبان‌های باستانی، سال دوم، شماره اول، صص. ۱۵۳-۱۷۴».
- متن‌های پهلوی، (۱۳۹۱)، گردآورنده جی دستور منوچهر جی جاماسب آسانا، پژوهش: سعید عریان، علمی، تهران.

محمدی ملایری، محمد (۱۳۸۴)، فرهنگ ایرانی پیش از اسلام و آثار آن در تمدن اسلامی و ادبیات عربی، چاپ پنجم، توس، تهران.

مزدایور، کتابیون و همکاران (۱۳۹۴)، «زروان»، در: *ادیان و مذاهب در ایران باستان*، سمت، ۴۷۷-۵۲۷.

منتظری، سید سعیدرضا (۱۳۸۹)، «زروان در گذر تاریخ»، *فصلنامه میثاق امین*، سال ۴، شماره ۱۶، صص. ۱۳۷-۱۶۳.

میرزای ناظر، ابراهیم (۱۳۷۳)، *اندرز اوشنر دانا*، هیرمند، تهران.

میرفخرایی، مهشید (۱۳۹۳)، بررسی دینکرد ششم، چاپ دوم، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران.

الیاده، میرچا (۱۳۷۸)، *اسطوره بازگشت جاودانه*، ترجمه بهمن سرکاراتی، نقره، تهران.

MacKenzie, D. N., (1990). *A Concise Pahlavi Dictionary*, Oxford University Press.

Nyberg, H. S. (1974). *A manual of Pahlavi (vol. II): Glossary*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.

References

Amoozgar J. (2017). 'eshare be koochektarin vahed-e zamani va nemoonai nader az sanjeshe zaman dar ketab-e haftom-e Dinkard' [A Hint to the Smallest Time Unit and a Rare Sample of Time Examination in Dinkard Book the 7th]. In: *Az Gozachteha-ye Iran*. Pp. 163-168. Tehran: Moin. [In Persian].

Amoozgar, J. (2022). *Tarikh-e Asatiri-ye Iran [Mythological History of Iran]*. 21st edition, Tehran: SAMT. [In Persian].

Asha R. & Seraj Sh. (2000). *Azarbad-e Maraspandan*. Tehran: Fravahar. [In Persian].

Azarandaz, A. (2019). Three Poetical Andarzes of the Sassanid period in Pahlavi. *Iranian Civilization Research*, 1(1), 1-21. doi: 10.22103/jic.2019.2228

Bahrami A. (2009). *Tarikh-e Asatiri-ye Iran [Mythological History of Iran]*. Tehran: Ghughnus. [In Persian].

Certi, Carlo G. (2016). *Adabiyat-e Pahlavi [The Pahlavi Literature]*. Tehran: Farzan. [In Persian].

Dadagi, F. (2021). *Bundahish [The Origin of Creation]*, Reported by Mehrdad Bahar. Tehran: Toos. [In Persian].

Eliade M. (1999). *Ostoora-ye Bazgasht-e Javedane [The Eternal Myth of Return]*. Translated by Bahman Sarkarati. Tehran: Noghreh. [In Persian].

Farahvaghgi B. (2018). *Farhang-e Farsi be Pahlavi [Persian – Pahlavi Dictionary]*. Tehran: Tehran University Press. [In Persian].

Kaviyani Pooya H. & Pilevariyan Z. (2016). 'Barrasi-ye Falsafa-ye Zorvan dar Tafakkorat-e Dini bar Payay-e Andarzha-ye Pahlavi' [A Review of Zorvan in Religious Thoughts Based on Pahlavi Andarz]. *Journal of Iranian Studies*. 16/30. Pp. 133-153. [In Persian].

Kaviyani Pooya H. (2010). 'Jabr o Ekhtiyar dar Iran-e Bastan' [Determinism and discretion in Ancient Iran]. *Journal of Namay-e Tarikhpazhoohan*. 6/21. Pp. 116-133. [In Persian].

Keyvanpour, M. (2021). A Study on the Philosophy and the Mythology of Zurvān and Zurvānite Cosmology Based on Three Pahlavi Texts. *Ancient Culture and Languages*, 2(1), 153-174. [In Persian].

MacKenzie, D. N., (1990). *A Concise Pahlavi Dictionary*, Oxford University Press.

Mazdapour, K. & et al. (2015). 'Zorva' [Zorvan]. In: *The Religions of Ancient Iran*, pp. 477- 527. Tehran. SAMT. [In Persian].

Mirfakhraei, M. (2014). *Barrasi-ye Dinkard-e Sheshom [A Study of Dinkard The 6th]*. 2nd edition. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian].

Mirzaye Nazer E. (1994). *Andarz-e Ushnar-e Dana [The Andarz of Ushnar-e Dana]*. Tehran: Hirmand. [In Persian].

Mohammadi Malayeri, M. (2005). *Farhang-e Irani-ye Pish az Eslam va Asar-e An dar Tamaddon-e Eslami va Adabiyat-e Arabi [Pre-Islamic Iranian Culture and Its Effects in Islamic Civilization and Arabic Literature]*. 5th edition. Tehran. Toos. [In Persian].

- Montazeri S.S.R. & Nazari M.R. (2013). 'Rahyafte be Akhlagh-e Fazilat dar Dinkard-e Sheshom' [An Approach to Virtue Morality in Dinkard the 6th]. *Journal of Iranology Researches*. 3/2. Pp. 113-131. [In Persian].
- Montazeri S.S.R. (2010). 'Zorvan dar Gozar-e Tarikh' [Zorvan Through the History]. *Quarterly Journal of Misagh-e Amin*. 4/16. Pp. 137-163. [In Persian].
- Nyberg, H. S. (1974). A manual of Pahlavi (vol. II): Glossary. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Pahlavi Texts* (2012). Compiled by J. Dastur Manouchehr J. Jamaseb Asana. Researched by: Saeed Oryan. Tehran: Elmi. [In Persian].
- Tafazzoli A. (1999). *Minoo-ye Kherad* [The Spirit of Wisdom]. sixth edition, with the efforts of Jaleh Amoozgar. Tehran: Sokhan. [In Persian].
- Tafazzoli A. (2018). *Tarikhe-e Adabiyat-e Iran pish az Eslam* [Pre-Islamic History of Iran Literature]. Third edition, Tehran: Sokhan. [In Persian].
- Tavoosi M. (1996). 'Andarz-e Azarbad-e Maraspandan' [Andarz of Azarbad Maraspandan]. *Research book of Linguistic Department of Shiraz University*. Vols. 2-4. Pp. 61-78. [In Persian].